

загиват свещеници. След налагането на чуждата религия и култура заглъхват за дълго време огнищата на българската духовност и просвета. А изостаналото икономическо развитие на Средните Родопи води и до забавяне на възстановяването на българската просветна традиция. Тези обстоятелства сериозно се отразяват върху особеностите на българското просветно дело в този край.

В българската историография се приема, че развитието на училищното дело обхваща три периода: първи – XVIII и началото на XIX в., втори – от второто до края на третото десетилетие на XIX в. и трети – до 1878 г. (Радкова 1981, 248 – 250). Специфичните условия в Средните Родопи налагат различна периодизация, обхващаща два периода: първи – от началото на XIX в. до Кримската война и втори от Кримската война – до Освобождението през 1878 г. Тук не възникват елино-български училища, както в Котел, Свищов, Карлово и други български селища (Гиневски 2008, 49).

Засега липсват писмени извори и сведения за наличието на килийни училища в Среднородопието през XVIII в. Документални източници за тяхното възникване в отделни селища има за първата половина на XIX в., т.е. констатира се значително изоставане на просветното движение в сравнение с другите български земи. За по-дълъг период тук преобладават килийните училища. Процесът на постепенното преодоляване на духовната обособеност на края започва през първата половина на XIX в. с осезателния стопански подем. Новите по-заможни съсловия предявяват изисквания за по-висока грамотност и обучение на роден език. Според досега известните извори първите килийни училища възникват в Устово, Горно Райково, Златоград и Широка лъка, но не позволяват да се установят с точност годините на съществуването им. Етапът на килийната просвета в Средните Родопи бележи имената на десетки народни просветители, чието дело има важно значение за духовното и народностно възраждане в края. Един от тях, известен като първи просветител и възрожденец в така наречената „Кръстата гора“, е светогорският пратеник йеромонах Григорий от Атон, останал известен още с името поп Глигорко. Първоначално в Устово отказват да го приемат, защото не знае местния говор и затова се установява в съседното селище Момчиловци. Там създава килийно училище и започва да обучава на гръцки език. Негов ученик е известният по-късно възрожденски деятел Васил Аврамов. Тук поп Григорко научава местния български говор, след което е поканен отново в Устово.¹